

ІСТОРИОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА ТА Л. КОСТЕНКО

Р. С. Мариняк

В статье рассматриваются особенности интерпретации деятельности Б. Хмельницкого в творчестве Т. Шевченко и Л. Костенко. Учитываются мировоззренческие стереотипы, которыми руководствуются данные поэты (XIX и XX век). Анализ осуществляется сквозь призму историософских взглядов Т. Шевченко и Л. Костенко.

Ключевые слова: историософия, этническое самосознание, историософская интерпретация, демифологизация истории, собственно историзм

У статті розглядаються особливості інтерпретації діяльності Б. Хмельницького у творчості Т. Шевченка та Л. Костенко. Беруться до уваги світоглядні стереотипи, якими керуються дані поети (XIX і XX століття). Аналіз здійснюється крізь призму історіософських поглядів Т. Шевченка та Л. Костенко.

Ключові слова: історіософія, етнічна самосвідомість, історіософська інтерпретація, деміфологізація історії, власне історизм

Specific character of B. Khmelnytskyi's activity interpretation in works by T. Shevchenko and L. Kostenko. World perception stereotypes which these poets of the XX-th and the XX-th centuries reflex are taken into account. The analysis is realized in the light of T. Shevchenko's and L. Kostenko's views.

Key words: historiosophy, ethnic self-consciousness, historiosophic interpretation, demythologization of history, historical method

Актуальність. Історіософський аналіз текстів, у яких апелювання до історії є необхідною передумовою творення естетичної концепції дійсності, набуває все більшого поширення у сучасному літературознавстві.

Проблема вивчення історіософії Т.Г. Шевченка, започаткована Дж. Грабовичем [3, с. 47], на сьогодні найбільш цікаво та оригінально висвітлюється у роботах О. Забужко [3; 4], Ю. Барабаша [1], В. Яременка [10]. Роботи вищезазначених авторів, Дж. Грабовича включно, об'єднує така риса, як інтерпретація творчості Т. Шевченка з позицій філософського аналізу творчості поета, а також оперування термінами міф, міфотворчість, Шевченків міф України, деміфологізація історії України тощо. Так, Дж. Грабович підходить до аналізу історіософської поезії Т. Шевченка з позицій структуралістського тлумачення термінів міф, міфомислення [2]. О. Забужко аналізує деякі аспекти національної історіософії поета в контексті української етнічної самосвідомості першої половини XIX ст. [4]. Дослідниця доводить, що Т. Шевченко здійснив в українській філософській культурі поворот від міфологізації історичного минулого України до власне історизму. В. Яременко вважає, що "великі письменники часто справляють на формування історичного світогляду та національної свідомості людей більший вплив, ніж великі історики. Саме до таких майстрів слова належить Тарас Шевченко" [10, с. 100]. Але найбільш вагомим є зауваження, чи швидше пояснення, до досить актуальної і гострої дилеми "ставлення Т. Шевченка до діяльності Богдана Хмельницького", яке взагалі можна вважати розв'язанням цього гордієвого вузла у шевченкознавстві: здебільшого гнівні інквентиви на адресу Богдана у віршах Т. Шевченка інтерпретуються як негативне ставлення поета до великого гетьмана. Однак, зазначає В. Яременко, якщо уважно аналізувати згадки про Хмельницького в контексті тих чи інших творів (наприклад, в "Розритій могилі" (1843), де Україна-мати суворо дорікає синові: "Ой, Богдане, Богданочку! Якби була знала, У колищі б задушила, Під серцем приспала" [8, с. 169]), то можна зробити висновок, що Шевченко свідомо намагається "досягти такого болювого порогу в зображенні історичної долі України, за яким наступає катарсис і народжується кипуча дія..." [10, с. 106]. Отже, і постать Хмельницького інтерпретується крізь призму болючого співчуття, а не осуду. Звідси – некоректними є закиди, що Т. Шевченко засуджує дії Хмельницького як такі. Це не так. Поет не дає негативну оцінку діяльності гетьмана, а вказує "на віддалені наслідки його політичної спільки з Московією" [10, с. 106], котрі Хмельницький не міг передбачити повністю, бо фактор зради, нечесності, політичної некоректності є швидше гіпотетично допустимим, аніж апріорно визначеним (і неістотно, йдеться про союз з Московією, Польщею чи татарським каганатом).

Для нас на сьогодні вагомим є той факт, що українська нація, як і за часів Кобзаря, потребує переконань і запевнень у власному існуванні, у власній самодостатності. Сучасна вітчизняна поетеса, велика поетеса, Ліна Василівна Костенко досить різко реагує на повторювані повсюди стогони українців "хто нас підійме з колін?" Ніхто нас на коліна не ставив (самі стали), ніхто й підняти не буде (треба підійматися самостійно) [6, с. 10]. Л. Костенко підкреслює, що українцям притаманна маніакальна схильність до стереотипів. Наприклад, хронічне потрактування України як жертви. Але ж "нема народів з легкою історією. І наш не виняток. А от тлумачення його як народу ексклюзивно нещасного... було фатальним для подальшого розвитку" [7, с. 10]. Лементаційні стогони, що треба піднятися з колін і "видавити з себе раба" (Л. Костенко: "...так, ніби суспільство складається з тубиків" [7, с. 10]), панічні крики, що Україна отримала "останній шанс", що у нас нема еліти, нема національної ідеї, більше того, нема й самої нації, спричинилися до того, що у світі нині сформовано "дуже непрезентабельний силует нації", а молодь

“вийшла з непростих контекстів у контрпродуктивні форми скепсису” [7, с. 10]. Як результат – Україна не має гуманітарної аури в очах світу. На сьогодні уже є сенс говорити про такий феномен, як “втрата своєї національної ідентичності” [7, с. 11]. Виходом із кризи, на думку Л. Костенко, має стати “нове якісне мислення... Щоб не минуло формувало сучасний тип українця, а щоб сучасний українець був здатен формувати майбутнє” [7, с. 11]. А от власна історія, досліджена в її лінійному вияві, має стати підґрунтям, на якому зростатиме новітній світогляд, не вражений ентропійними виявами.

У цій історії, безсумнівно, постать Богдана Хмельницького є більш ніж грандіозною, надвеликою і надвеличною.

2004 рік, ставши роком святкування двох “круглих дат” – 190-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка та 450-річчя з дня підписання у Переяславі договору про приєднання Української козацької держави до Росії, – спричинив появу в пресі, ЗМІ, наукових колах численної кількості матеріалів, пов’язаних із вказаними подіями. У цьому контексті звучать два імені – Богдан Хмельницький і Тарас Шевченко.

У творчості поетеси Л. Костенко обидва цих імені посідають вагомий місце. Так, постаті Т. Шевченка присвячено поезії “Княжа гора”, “Повернення Шевченка”, “Кобзарю, знаєш...”, “Заворожи мені, волхве!”, постаті Богдана Хмельницького – роман у віршах “Берестечко”; події роману “Маруся Чурай” також стосуються часу гетьманування Хмельницького. Як дві рівновеликі постаті в контексті української історії розглядаються Т. Шевченко та Б. Хмельницький у “Берестечку”: Хмельницький – будівничий Української козацької демократичної держави, Т. Шевченко – “гетьман слова” [5, с. 137].

З відстані кількох століть Л. Костенко оцінює діяльність Б. Хмельницького та Т. Шевченка як надзвичайно плідну, таку, що мала серйозний вплив на формування української нації – гетьман кував політичну базу для презентації нації у світі, поет формував світогляд українства. Як і Т. Шевченко, поетеса аналізує діяльність Б. Хмельницького в історіософській площині, тобто опирається на ціннісні категорії в оцінці тих чи інших історичних фактів, пов’язаних з іменем гетьмана. Погляди Л. Костенко, реалізовані, наприклад, у “Берестечку”, співзвучні з позицією Т. Шевченка: історія України – тягла, “славне” минуле, присутнє “тут і тепер” у вигляді своїх фатальних наслідків, а відтак, не може бути підставою для національних гордощів (у Т. Шевченка: “Тяжкі діла! Якби їх забути, я оддав би веселого Віку половину” [8, с. 254], у Л. Костенко: “Там зрада, там злодійство” [5, с. 99], “Видать, це наше неподільне право – своїх гетьманів обкидати багном” [5, с. 100]).

Що стосується власне ставлення до діяльності Б. Хмельницького, то теж стверджуємо: і Т. Шевченко, і Л. Костенко сприймають гетьмана як будівничого української держави. Тільки аналіз творів Т. Шевченка показує, що висвітлення ним особи і діяльності Б. Хмельницького мало не чуттєво-спонтанний, а спонукальний характер і зумовлювалося особливостями його історичного світогляду (“Щоб зрозуміти політичний стан України та його причини, Т. Шевченко звертався до історичних джерел, тобто намагався пояснити ближче в часі віддаленішим..., а постійно оспівуючи Гетьманщину, [поет] не міг не віддавати належного заслугам Б. Хмельницького в організації української держави на порозі нового часу” [10, с. 111]). Перебуваючи в координатах “нового часу” – незалежної України, – Л. Костенко звертається до часів гетьманування Хмельницького як до періоду, коли українство продемонструвало можливості консолідації, а отже, здатність до державобудування. В особі Хмельницького козацька держава мала прекрасного керівника (його Кромвель вважав геніальним полководцем, який, однак, через відсутність свідомого підвладного народу, не зміг реалізувати свої потенційні можливості), діяльність і особисті якості якого на сьогодні гідні бути наслідуваними. Роман “Берестечко” якраз і побудовано таким чином, що внутрішній світ героя (Богдана Хмельницького) висвітлено максимально допустимо: оповідь ведеться від “я”-особи. Тут великий гетьман зображений як людина, котра розривається між особистими пристрастями і громадянським обов’язком, віддаючи перевагу гетьманському над приватним (батьківським, подружнім тощо). Тобто перед читачем постає не забронзовілий ідол, а жива людина, яку терзають сумніви, амбіції, розпач. Так, у Т. Шевченка ми такого Хмельницького не зустрічаємо, але це й не принципово необхідно, оскільки в історіософській площині вагомими є цінність або згубний вплив результатів діяльності на хід історії.

У контексті сучасних літературознавчих досліджень проблема трактування постаті Богдана Хмельницького є не менш актуальною, ніж, наприклад, у 1950-1960-х роках, коли чергова річниця, пов’язана з датою 8 січня 1654 року, викликала пошук вивчення наслідків і власне діяльності великого гетьмана. Якщо 1960-ті стали періодом активної роботи, пов’язаної з укладанням у збірники першоджерел, пов’язаних, наприклад, із Визвольною війною українського народу 1648-1654 років, та опублікування документів Хмельницького (тексти універсалів, переписка тощо), то початок XXI століття ознаменований принципово новими естетичними вимірами постаті гетьмана. До авторів, які подають аналіз діяльності Хмельницького крізь призму етосу нашої нації, основні категорії якого закладалися також в часи гетьманування великого Богдана, а чинними є й на сьогодні, належить і Ліна Костенко. А роман у віршах “Берестечко” тільки підтверджує сказане вище, бо інтерпретація постаті Хмельницького подана з огляду на цінність його діяльності не в контексті проблем XVII століття, а у позачасових координатах. Пунктом призначення стає XXI століття, Україна. Геній бездержавного у XIX столітті українства, Тарас Григорович Шевченко інтерпретував діяльність Богдана з позицій дотичності до проблем, що мали місце у XIX столітті і з очікуванням сприятливих для рецепції гетьманової діяльності умов. У тому, що такі часи прийдуть, поет не сумнівався: “...Встане Україна. І розвіє тьму неволі, Світ правди засвітить, І помоляться на волі Невольничі діти!..” [8, с. 233]. А поки радив: “Спи, гетьмана, поки встане Правда на сім світі” [8, с. 172].

На думку Л. Костенко, такі часи для України настали й апелювання до результатів діяльності Хмельницького є необхідною умовою творення українством своєї подальшої історії.

Висновки. І Т. Шевченко, і Л. Костенко наполягають на точці зору, що діяльність Богдана Хмельницького – безпрецедентний вияв патріотизму, віри і безмірної любові до народу, котрому гетьман служив. Наслідки ж його діяльності проросли плідним зерном аж наприкінці ХХ століття, тоді як у ХІХ столітті – час Шевченкового генія – їх вплив не простежувався наочно, бо до часу перебував у стадії анабіозу.

Література:

1. Барабаш Ю. “Коли забуду тебе, Єрусалиме...”: Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії. – Х.: Акта, 2001. – 375 с.
2. Грабович Г. Поет як міфотворець: семантика символів у творчості Тараса Шевченка. – К.: Критика, 1998. – 206 с.
3. Забужко О. С. До проблеми історизму в філософському світогляді Т. Г. Шевченка // Творчість Т. Г. Шевченка у філософській культурі України: Зб. наук. праць / АН України. Ін-т філософії. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 47-53.
4. Забужко О. С. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. – 2-е вид., випр. – К.: Факт, 2001. – 159 с.
5. Костенко Л. Берестечко: Історичний роман. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157 с.
6. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала // Урядовий кур’єр. – 2000. – № 37. – 26 лютого. – С. 1, 7-10.
7. Костенко Л. Украина как жертва и фактор глобализации катастроф // День. – 2003. – № 76. – 25 апреля. – С. 10-11.
8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: Є. П. Кирилюк та ін. – К.: Наук. думка, 1989. – Т. 1. 1837-1847. – 528 с.
9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: Є. П. Кирилюк та ін. – К.: Наук. думка, 1989. – Т. 2. Поезія. 1847-1861. – 592 с.
10. Яременко В. І. Історіософські аспекти відображення діяльності Б. Хмельницького у творчості Т. Г. Шевченка // Український історичний журнал. – 1995. – № 4. – С. 100-113.